

УДК 159.9:316.36-055.52

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.50.2022-8>

ХАВУЛА Роман – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (romankhavula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8240-0184>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТРУКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ БАТЬКІВСТВА

Анотація. У статті аналізується поняття психологічної готовності та виокремлюються види готовності, розкриваються особливості та етапи становлення психологічної готовності до батьківства. Установлено, що готовність до батьківства передбачає сформованість конструктивної стратегії батьківської поведінки, початок формування якої розпочинається в дошкільному дитинстві, супроводжує розвиток особистості у молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці, і реалізація якої у період дорослості ініціюється готовністю до батьківства. Уточнено та доповнено психологічне наповнення термінів «стратегії» та «стратегії батьківства». На основі теоретичного аналізу існуючих теоретичних моделей та емпіричних досліджень різних аспектів батьківства у структурі стратегії батьківства виділено внутрішні (інтрапсихічні), а саме: прийняття гендерної ролі батька та ціннісні характеристики як необхідна умова формування внутрішньої позиції батька (ціннісно-смісловий та частково емоційний блок у структурі батьківства, когнітивний і мотиваційний компоненти батьківства); зовнішні (екстрапсихічні), що виявляються у взаємодії з дружиною і дитиною й у зовнішніх операційних характеристиках батьківства – батьківських практиках та поведінці (частково операційний блок у структурі батьківства, поведінковий рівень батьків).

З'ясовано, що аксіологічний компонент стратегії батьківства визначає сукупність взаємопов'язаних інтрапсихічних характеристик (прийняття гендерної ролі батька і ціннісні характеристики). Рефлексивно-регулятивний компонент стратегії батьківства визначають інтерпсихічні характеристики, що включають рефлексію та саморегуляцію. Праксіологічний компонент стратегії батьківства визначають екстрапсихічні характеристики, що виявляються у взаємодії з дружиною і в батьківських практиках.

Доведено, що конструктивність стратегій взаємопов'язана з прийняттям своєї гендерної ролі, відповідальністю та цінністю батьківства, зі зрілістю особистості, розвинутою саморегуляцією та рефлексією, що реалізуються у позитивних батьківських практиках. Показано, що неконструктивні стратегії батьківства визначаються несформованістю гендерної ідентичності, неприйняттям своєї гендерної ролі, неприйняттям батьківської ролі, відсутністю цінності батьківства, особистісною незрілістю, слабкою відповідальністю, відсутністю ціннісного ставлення до дитини.

Ключові слова: батьківство, психологічна готовність, види готовності, стратегія батьківства, конструктивність стратегій, компоненти стратегії батьківства.

KHAVULA Roman – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (romankhavula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8240-0184>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF A CONSTRUCTIVE PARENTING STRATEGY

Abstract. The article analyzes the concept of psychological readiness and distinguishes the types of readiness, reveals the features and stages of psychological readiness for parenthood.

It has been established that readiness for parenthood presupposes the formation of a constructive strategy of parental behavior, the beginning of which begins in preschool childhood, accompanies the development of the personality in elementary school, adolescence and young adulthood, and the implementation of which in adulthood is initiated by readiness for parenthood. The psychological content of the term “strategies” and “parenting strategies” has been clarified and supplemented. On the basis of theoretical analysis of existing theoretical models and empirical studies of various aspects of parenthood, internal (intrapsychic) aspects are highlighted in the structure of the parenting strategy, namely: acceptance of the gender role of the father and value characteristics, as a necessary condition for the formation of the father’s internal position (a value-semantic and partially emotional block in the structure of parenthood, the cognitive and motivational component of parenthood), external (extrapsychic), manifested in the interaction of the wife and the child and in the external operational characteristics of parenthood – parental practices and behavior (partially the operational block in the structure of parenthood, the behavioral level of parents).

It was found that the axiological component of the parenting strategy determines a set of interconnected intrapsychic characteristics (acceptance of the father’s gender role and value characteristics). The reflexive-regulatory component of the parenting strategy is determined by interpsychic characteristics, which include reflection and self-regulation. The praxeological component of the parenting strategy is determined by the extrapsychic characteristics manifested in the interaction of the wife and in parental practices.

It has been proven that the constructiveness of strategies is interconnected with acceptance of one’s gender role, responsibility and value of parenthood, with personality maturity, developed self-regulation and reflection, which are realized in positive parenting practices. The article shows that unconstructive parenting strategies are determined by the lack of gender identity, rejection of one’s gender role, rejection of the parental role, lack of parenting value, personal immaturity, weak responsibility, lack of value attitude towards the child.

***Key words:** parenting, psychological readiness, types of readiness, parenting strategy, constructiveness of strategies, components of parenting strategy.*

Постановка проблеми. Актуальність і соціальна значимість вивчення психологічної готовності до батьківства пов’язана з тим, що реалізація батьківської поведінки може бути вирішена різними способами та з різним результатом залежно від попередньої готовності. Різноманітність та варіативність соціокультурних контекстів батьківства, плюралізм його проявів у рамках однієї культури визначають складності вивчення батьківства та проблемне поле дослідження готовності до батьківства як особистісного феномену, детермінованого процесом розвитку особистості. Психологія покликана осмислити наукові досягнення відповідно до соціальних цінностей та гуманістичних ідеалів, відрефлексувати можливості дослідження саморозвитку особистості, що особливо актуально в контексті психології батьківства. Проблема психологічних особливостей реалізації конструктивної стратегії батьківства є важливою та актуальною для суспільства, оскільки батьківство є однією з найважливіших соціальних ролей у житті кожної людини. Сучасний ритм життя, зростання психологічних навантажень та зміни у соціальному середовищі призводять до зміни підходів до виховання дітей. Особливо важливо звернути увагу на реалізацію конструктивних стратегій батьківства, які можуть зменшити негативний вплив, який проявляється в неконструктивних стратегіях батьківства. У цьому контексті виник інтерес до розуміння конструктивної стратегії батьківства та її компонентів, а також психологічної готовності батьків до реалізації такої стратегії.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує, що науковцями розглянуто окремі аспекти окресленої проблеми. Так, розкрито сутність поняття батьківської компетентності молодого подружжя та розроблено концептуальні засади формування батьківської компетентності у молодого подружжя (Нагула, 2013). Проаналізовано історичну ретроспективу розвитку поняття батьківства та обґрунтовано педагогічні умови формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти (Красін, 2020). О. Лемещенко розроблено та інтегровано модель усвідомленого батьківства, що включає такі компоненти: стиль сімейного виховання, батьківські почуття, батьківську відповідальність, батьківські установки й очікування, батьківське ставлення, сімейні цінності. Учена також зробила спробу всі виділені складники усвідомленого батьківства диференціювати за ознакою

рівня усвідомленості (усвідомлений, частково усвідомлений і неусвідомлений) та виявила соціально-психологічні умови формування готовності до усвідомленого батьківства у старшокласників (Лемещенко, 2016). У наукових доробках Р. Хавули розкрито обґрунтування оптимальних умов для відповідального ставлення юнаків до батьківства як системи взаємодії майбутнього батька з дітьми, розроблення та апробація програми оптимізації психологічної готовності молоді до батьківства, яка базується на системному підході та складається з чотирьох розділів: формування позитивної «Я-концепції», формування ставлення до батьківства та батьківських ролей, ставлення до себе як до батька та ставлення до майбутньої дитини, а також психологічні особливості розвитку готовності юнаків до батьківства (Хавула, 2014). Доказано, що психологічну готовність до батьківства можна розвинути з використанням програми через формування її психологічних компонентів (Хавула, 2021). Попри опублікування вченими наукових праць і ретельне вивчення окремих аспектів проблеми батьківства та суміжних із нею проблем залишаються недостатньо вивченими питання структури та компонентів конструктивної стратегії батьківства.

Мета статті – проаналізувати психологічні особливості реалізації конструктивної стратегії батьківства.

У різних галузях професійної діяльності психологічна готовність визначалася як: наявність здібностей; активний стан, необхідний для якісного виконання своїх обов'язків; готовність до екстрених дій; психологічний настрій до виконання діяльності; стан, пов'язаний зі спеціальною підготовкою, набутим досвідом; стан готовності до діяльності; передумова ефективного виконання професійної діяльності (Хавула, 2014). Виходячи з тимчасових характеристик, можна виділити три види готовності: завчасну готовність, пов'язану з майбутньою подією, тимчасову готовність, пов'язану з конкретним часовим відрізком, що проявляється саме в певний аналізований момент часу, і ситуативну готовність, що визначає дії в очікуваній ситуації, облік наявних умов.

При цьому довготривала готовність визначається відносно стійкими властивостями, характеристиками та якостями особистості й забезпечує потенційну можливість включення її в будь-яку діяльність. Ситуативна готовність характеризує стан особистості, що передуює діяльності та визначає успішність перебігу діяльності. При цьому ситуативна готовність є реалізацією довготривалої готовності у цих обставинах. Довготривала і ситуативна готовність містить такі компоненти: мотиваційний, що виявляється у прагненні успішно виконати поставлене завдання, інтересі до цієї діяльності, бажанні показати себе з кращого боку; пізнавальний, пов'язаний із розумінням значущості завдань, засобів їх досягнення, уявленням про можливі труднощі; емоційний, який визначається почуттям відповідальності, наснагою; вольовий, пов'язаний з умінням керувати собою, мобілізуватися на виконанні завдання.

У контексті психологічної готовності до батьківства доцільно говорити про готовність на базі установки, яка визначається минулим досвідом особистості у цій сфері, і попередньої реалізації батьківських практик; мотиваційної готовності як усвідомлення сенсу та цінності батьківства і особистісної готовності до самореалізації в батьківстві через процес персоналізації. Таким чином, психологічна готовність до батьківства є сукупністю сформованих установок, мотивів і певних якостей особистості, що характеризують способи та варіанти інтеріоризації та екстеріоризації батьківської ролі чоловіком, детермінованих базисними цінностями особистості та реалізованих у батьківських практиках.

Надзвичайно важливим є питання про особливості становлення психологічної готовності до батьківства: якщо говорити про готовність на базі установки, що передуює психічним проявам батьківства, то початок її формування припадає на дошкільне дитинство, коли починають формуватися перші уявлення про чоловічу гендерну роль та батьківство, проте далі ці уявлення трансформуються і диференціюються у розвитку особистості. Мотиваційна готовність до усвідомлення сенсу та цінності батьківства пов'язана з формуванням батьківської пари та частково описана у дослідженнях W. Miller, присвячених репродуктивній мотивації (Miller, 2008). Особистісна готовність до самореалізації в батьківстві в процесі персоналізації – найпізніша освіта, проте деякі її компоненти починають формуватися також у дитячому віці, наприклад відповідальність.

Таким чином, ми можемо говорити про етапність становлення готовності до батьківства: перший етап батьківства, пов'язаний із формуванням уявлень про батьківство, що має свою

специфіку в дошкільному, молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці, – це етап формування готовності на базі установки; другий етап осмислення батьківства, переосмислення наявних знань та уявлень про батьківство у період вагітності – етап становлення мотиваційної готовності; третій етап ціннісного усвідомлення батьківства та реалізації на цій основі, а також подальшого розвитку стратегії батьківства у батьківських практиках після народження дитини (практичний етап) – етап становлення особистісної готовності.

Готовність до батьківства передбачає сформованість конструктивної стратегії батьківської поведінки, початок формування якої розпочинається в дошкільному дитинстві, супроводжує розвиток особистості у молодшому шкільному, підлітковому та юнацькому віці і реалізація якої у період дорослості ініціюється готовністю до батьківства.

Американська теорія самовизначення виділяє дві групи життєвих стратегій: 1) переважання внутрішніх прагнень; 2) переважання зовнішніх прагнень. Оцінка зовнішніх прагнень залежить від інших людей, пов'язана з матеріальним благополуччям, соціальним визнанням та фізичною привабливістю. Внутрішні прагнення визначаються цінностями здоров'я, любові, уподобання, служіння суспільству, особистісного зростання, їх оцінка більше залежить від самої особистості (Locke, 1990).

Психологічне наповнення терміна «стратегії» включає певні способи конструювання життя відповідно до установок і уявлень особистості. Стратегія будується на цінностях особистості, пов'язаних із її минулим, але спрямована у майбутнє. Ці характеристики дають змогу використовувати цей конструкт для опису специфіки батьківської поведінки батька. Якщо взаємодію в діаді «батько – дитина» розглядати як виховну діяльність батька, можна говорити про свідоме конструювання життя сім'ї відповідно до установок та уявлень особистості про «правильну» поведінку батька (або матері), «правильне», нормативне виховання дитини, тобто стратегії батьківства. Тоді особистість з оптимальним типом стратегії буде здатна гармонізувати вимоги соціуму до батьківських функцій, власні потреби у батьківстві, особливості особистості та гендерної ідентичності, буде активною, самостійною, її життєві вчинки будуть своєчасними і батьківство та життя – продуктивними. Стратегії батьківства є способами конструювання життя батька і дитини (а багато в чому і матері) відповідно до особистісних установок і уявлень батька про батьківство, що мають свою структуру і зміст, критерії сформованості, що визначаються через соціальні, культурні та особистісні орієнтації особистості (сформовані мікро-, мезо- та макрочинниками середовища), що мають різну варіативність.

На нашу думку, на основі аналізу існуючих теоретичних моделей та емпіричних досліджень різних аспектів батьківства у структурі стратегії батьківства можна виділити *внутрішні (інтрапсихічні)*, такі як: прийняття гендерної ролі батька та ціннісні характеристики як необхідна умова формування внутрішньої позиції батька (ціннісно-смысловий та частково емоційний блок у структурі батьківства, когнітивний та мотиваційний компоненти батьківства), *зовнішні (екстрапсихічні)*, що виявляються у взаємодії з дружиною і дитиною й у зовнішніх операційних характеристиках батьківства – батьківських практиках та поведінці (частково операційний блок у структурі батьківства, поведінковий рівень батьків).

Сукупність взаємопов'язаних інтрапсихічних характеристик, а саме: прийняття гендерної ролі батька (включає статеву самосвідомість, гендерну ідентичність, прийняття батьківської ролі) і ціннісні характеристики (система ціннісних орієнтацій особистості, цінність батьківства, ціннісне ставлення до дитини, моральний розвиток, відповідальність) визначає *аксіологічний компонент* стратегії батьківства.

Інтерпсихічні характеристики, що включають рефлексію (самопізнання, автономність, рефлексивність та емпатію), саморегуляцію (визначається такими характеристиками, як гнучкість, спонтанність, самостійність, контактність, креативність та рівень суб'єктивного контролю), пов'язані з біологічною, трудовою, розумовою, емоційною, соціальною та психологічною зрілістю особистості й об'єднуються у *рефлексивно-регулятивний компонент* стратегії батьківства.

Екстрапсихічні характеристики, що виявляються у взаємодії з дружиною (поведінка чоловіка, подружні взаємовідносини) і в батьківських практиках (поведінка батька, самореалізація як батька, взаємовідносини з дитиною), становлять *праксіологічний компонент стратегії батьківства*.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі батьківства, дає змогу зробити висновок про те, що стратегія батьківства визначається прийняттям своєї гендерної ролі, прийняттям батьківської ролі, зрілістю особистості, відповідальністю по відношенню до власного здоров'я, поведінки, батьківства, що дає змогу сформувавши цінність батьківства, ціннісне ставлення до дитини та до дружини. При цьому конструктивність стратегій взаємопов'язана з прийняттям своєї гендерної ролі, відповідальністю та цінністю батьківства, зі зрілістю особистості, розвинутою саморегуляцією та рефлексією, що реалізуються у позитивних батьківських практиках. Поняття «стратегії батьківства» дає змогу подолати термінологічні складності розмежування понять «відповідальне», «безвідповідальне», «нове» батьківство. Відповідальність або безвідповідальність батьківства пов'язана не тільки з вибором самого батька (хоча це мається на увазі в першу чергу), але і з особливостями гендерної ідентичності, особистісною зрілістю або незрілістю, розвиненістю саморегуляції та рефлексії, ставленням до власного батька, взаєминами з чоловіком дитини та впливом інших чинників.

Конструктивні стратегії батьківства пов'язані зі сформованістю гендерної ідентичності, прийняттям своєї гендерної ролі, прийняттям батьківської ролі, цінністю батьківства, моральною зрілістю особистості, ціннісним ставленням до дитини, відповідальністю, а також налаштованістю на позитивні партнерські відносини з дружиною. При цьому неконструктивні стратегії батьківства визначаються несформованістю гендерної ідентичності, неприйняттям своєї гендерної ролі, неприйняттям батьківської ролі, відсутністю цінності батьківства, особистісною незрілістю, недостатньою відповідальністю, відсутністю ціннісного ставлення до дитини. Така поведінка часто породжує не лише проблеми у дитячо-батьківських, а й у подружніх стосунках.

Висновки. Отже, стратегія батьківства як динамічний процес інтеріоризації та екстеріоризації батьківської ролі чоловіком є багатокомпонентним і багаторівневим утворенням, яке має якісні та кількісні характеристики. До якісних характеристик належать типи стратегії батьківства: конструктивна та неконструктивна стратегії батьківства. Кількісні характеристики включають приватні компоненти, які організуються в загальні: аксіологічний, рефлексивно-регулятивний та праксіологічний компоненти стратегії батьківства. Аксіологічний компонент стратегії батьківства включає гендерні характеристики, що визначаються статевою самосвідомістю, гендерною ідентичністю, прийняттям батьківської ролі, і ціннісні характеристики: систему ціннісних орієнтацій особистості, цінність батьківства, ціннісне ставлення до дитини, моральний розвиток, відповідальність, що дає змогу сформувавши коопераційне ставлення до дружини як партнера батьківства. Рефлексивно-регулятивний компонент стратегії батьківства включає рефлексію (самопізнання, автономність, рефлексивність та емпатію), саморегуляцію (гнучкість, спонтанність, самостійність, контактність, креативність і рівень суб'єктивного контролю) і визначається зрілістю особистості, соціальною компетентністю, довільністю, самостійністю, біологічною, трудовою, розумовою, емоційною, соціальною та психологічною зрілістю. Практиологічний компонент стратегії батьківства включає реалізацію внутрішніх характеристик стратегії батьківства в поведінці (у тому числі гендерно-типовій поведінці) і батьківських практиках, самореалізацію як батька й узагальнене почуття, що відображає ступінь відповідності бажаного і досягнутого у взаємовідносинах із дружиною. При цьому остаточно праксіологічний компонент формується останнім уже у взаємодії з дитиною.

Подальші наукові пошуки передбачають розроблення технологій супроводу становлення психологічної готовності до батьківства та розвиток конструктивних стратегій батьківства за допомогою психологічного тренінгу.

Література

- Красін С.А.** Формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти : дис. ... канд. педагог. наук : 011 ; Харківський. нац. педагогічний ун-т імені С. Сковороди. Харків, 2020. 315 с.
- Лемещенко О.Р.** Соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 ; Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Северодонецьк, 2016. 224 с.
- Нагула О.Л.** Психологічні умови формування батьківської компетентності у молодого подружжя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2013. 22 с.
- Хавула Р.М.** Психологічні особливості розвитку готовності юнаків до батьківства. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. 2021. Вип. 49. С. 114–133.

- Хавула Р.М.** Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 240 с.
- Locke, E.A.** (1990). Work motivation and satisfaction: Light at the end of the tunnel. *Psychological Science*. № 1. P. 240–246.
- Miller, W.B.** (2008). Pregnancy wantedness and child attachment security: Is there a relationship? *Maternal Child Health Journal*. № 12. P. 478–487.

References

- Khavula, R.M.** (2021). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku hotovnosti yunakiv do batkivstva [Psychological features of the development of young people's readiness for fatherhood]. *Problemy humanitarnykh nauk : zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Psykhologhiia" – Problems of humanitarian sciences: a collection of scientific works of Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobyt'sk. Series "Psychology"*. Issue. 49. P. 114–133. Drohobych : Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Khavula, R.M.** (2014). Osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti yunakiv do batkivstva [Features of psychological readiness of young men to fatherhood]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Krasin, S.A.** (2020). Formuvannia hotovnosti do usvidomlenoho batkivstva studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Formation of readiness for conscious parenthood of students of higher education institutions]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Lemeshchenko, O.R.** (2016). Sotsialno-psykholohichni umovy formuvannia u starshoklasnykiv hotovnosti do usvidomlenoho batkivstva [Socio-psychological conditions of formation of high school students' readiness for conscious parenthood]. *Candidate's thesis*. Sievierodonetsk [in Ukrainian].
- Locke, E. A. & Latham, G.P.** (1990). Work motivation and satisfaction: Light at the end of the tunnel. *Psychological Science*. № 1. P. 240–246.
- Miller, W.B., Sable, M.R. & Csizmadia, A.** (2008). Pregnancy wantedness and child attachment security: Is there a relationship? *Maternal Child Health Journal*. № 12. P. 478–487.
- Nahula, O.L.** (2013). Psykholohichni umovy formuvannia batkivskoi kompetentnosti u molodoho podruzzhzia [Psychological conditions for the formation of parental competence in a young couple]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].